

**Внесок Михайла Кравчука у розвиток
національної школи (1917-1920)**

Освіта була і залишається тією цариною, що має визначальний вплив на життєдіяльність і стратегічний розвиток нації. Її сутнісне наповнення значною мірою визначає сферу духовних цінностей, національну свідомість і мораль суспільства. Пошуки оптимальних шляхів удосконалення сучасної системи освіти зумовлюють звернення до історії становлення та розвитку національної школи, а відтак назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями.

Особливу дослідницьку цікавість становить період 1917-1920 років, коли в педагогічній практиці України були сформульовані концептуальні засади національної освіти і виховання, висунуті ґрунтовні ідеї щодо виховного ідеалу українця, зроблено вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки. Серед постатей цього часу, які продовжують нести в собі значний конструктивний для нашого суспільства потенціал, однією з найбільш значущих є Михайло Пилипович Кравчук.

Незважаючи на значну кількість досліджень трагічної долі М. Кравчука, його наукового доробку (Н. Вірченко, В. Гайдей, В. Добровольський, О. Гнепа, М. Сорока та ін.), роль ученого у розвитку української школи в період діяльності перших національних урядів України (1917-1920) висвітлена недостатньо.

Мета статті – систематизувати викладацьку й адміністративно-педагогічну діяльність М. Кравчука протягом 1917-1920 років у аспекті розвитку української національної школи.

За останні роки опубліковано чимало праць, присвячених науковій діяльності М. Кравчука. Але, на наш погляд, джерела воістину подвижницької праці вченого в галузі розвитку укра-

їнської культури лежать набагато глибше. Ці джерела – у творчості Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки. Адже М. Кравчук – не лише всесвітньовідомий математик, а і засновник та енергійний будівник підвалин української математики. Його самовіддана праця саме в цьому напрямі обумовила трагічний шлях ученого до Колими.

Світогляд та патріотичні переконання М. Кравчука формуються у родині та під час навчання в гімназії та університеті, адже «освіта - це передусім духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей» [4, с. 241]. Середню освіту він здобув у Луцькій гімназії, яку закінчив 1910 року із золотою медаллю. Сприяли становленню майбутнього вченого-громадянина, безперечно, талановиті педагоги гімназії і насамперед Михайло Костянтинівич Черкавський (1879-1929), випускник історико-філософського факультету Київського університету Св. Володимира. В Луцьку і загалом на Волині у ті роки він був одним із небагатьох представників свідомої української інтелігенції, на яких трималася праця українського відродження: М. Черкавський поширює українську книжку й газету, пише статті до газети «Ради», педагогічного журналу «Світло» та інших українських видань, збирає архівні матеріали, будить та розвиває національну свідомість своїх учнів. Багато його вихованців, серед яких особливо виділявся М. Кравчук, пізніше прославились на різних ділянках української культури.

Після закінчення гімназії М. Кравчук вступає на математичне відділення Київського університету Св. Володимира. Він був звільнений від плати за навчання, одержував стипендію, оскільки всі екзамени складав на відмінно. У студентські роки М. Кравчук політикою не цікавився, але підтримував ідею національного відродження.

Студентом він часто бував в Українському клубі (вул. Велика Володимирська, 42), в Троїцькому народному домі (нині – Національний театр оперети), де український театр під керівництвом Миколи Садовського ставив свої вистави. Відвідував М. Кравчук і засідання студентського громадського об'єднання

«Українська громада», програмні завдання якого стосувались культурного відродження української нації шляхом організації наукових українських гуртків, систематизації української наукової термінології, заснування українських кафедр при університеті та ін. Один із організаторів «Старої громади» П. Житецький писав: «Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першокласними вченими та пишiть свої праці українською мовою. Тоді мимохiть і чужі почнуть вивчати українську мову, щоб знайомитись з Вашими роботами» [1, с. 12].

Все це формувало світогляд молодого М. Кравчука: він добре усвідомив, що мова є основою науки, що без створення національної наукової термінології неможливий розвиток не лише науки, але й держави. А оскільки малось на увазі побудувати підвалини української математики, то передусім слід було створити саме українську математичну термінологію, яка на той час була в досить примітивному стані й охоплювала лише арифметику й початки алгебри та геометрії. Російська термінологія панувала в гімназіях, реальних училищах, не кажучи вже про вищу школу. М. Кравчук уже на старших курсах університету поряд з інтенсивною науковою роботою самотужки став працювати над створенням наукової української математичної термінології, ночі просиджував за німецькими, французькими, італійськими словниками, щоб уникнути калькування наявних термінів і подати свої – на основі лексики рідної мови. І, нарешті, в 1917 році видавництвом Київського товариства шкільної освіти були видані у двох частинах його проєкти геометричної та алгебраїчної термінології.

Після закінчення університету із дипломом першого ступеня з вересня 1914 протягом року Михайло Пилипович – позаштатний учитель математики у київській приватній гімназії Л. Жука. Цей перший практичний учительський досвід залишив у житті М. Кравчука глибокий слід: він відбувся як педагог і дістав можливість реалізувати деякі свої студентські плани і мрії. Так, окрім суто вчительської роботи, він у співпраці з директором Л. Жуком та штатним учителем математики Г. Руде-

нком наполегливо розробляє математичні курси українською мовою, що заборонялось законом. Оскільки у цій гімназії навчалося багато українців, розроблені україномовні математичні курси тут же і апробувалися. Педагогічний досвід, здобутий у цій гімназії, допоможе М. Кравчуку в майбутньому в розбудові української національної школи.

1917 рік був роком епохальних політичних змін у житті нашого народу. Україна намагалась утвердити свою незалежність, національно-мовну свідомість. У цей час видатний математик викладав у Києві в новостворених Першій українській гімназії ім. Т. Шевченка та Другій українській гімназії ім. Кирило-Мефодіївського Братства, Українському університеті, він – член Українського наукового товариства у Києві, співробітник створеної у 1918 році Української академії наук.

Розглянемо особливості навчально-виховного процесу українських гімназій періоду діяльності перших національних урядів (1917-1920). Відповідно до закону, затвердженого 1 серпня 1918 року, українознавчі предмети вводились як обов'язкові для вивчення. Тимчасові навчальні плани українських середніх шкіл на 1918-1919 навчальний рік об'єднували навчальні плани чоловічих і жіночих гімназій, оскільки більшість навчальних закладів були змішаними. В українських гімназіях вивчали: закон Божий, рідну, російську, німецьку, французьку та латинську мови, історію, природознавство, географію, фізику, математику, малювання, гімнастику, співи, українознавство, гігієну, філософську пропедевтику, космографію, чистописання [3, с. 12]. Усі предмети читалися лише українською мовою.

Головна увага в українських гімназіях приділялася формуванню національної свідомості учнів, тобто такій організації навчально-виховного процесу, де панував дух національного виховання. «Поруч із шкільним вивченням бажано заводити серед учнів гуртки для позашкільного вивчення української літератури, історії; допомагати учням порадно і матеріально в їх бажанні відкривати українські читальні; бажані... подорожі (екскурсії) в різні місця, щоб учні оглянули видатні пам'ятки

славної минувшини...» [3, с. 12]. У своїх спогадах учень Першої української гімназії Юрій Юркевич наголошує: «Турботою... колективу вчителів було прищеплювати нам любов до України, її мови, історії, етнографії... Нам навчили Добро, Порядність, Любов до народу...» [8, с. 72]. Характерною особливістю навчально-виховного процесу українських гімназій було проведення заходів, присвячених визначним історичним подіям. Зокрема, 9 листопада 1917 р. у Першій українській гімназії імені Т. Шевченка було проведено свято з приводу проголошення Третього Універсалу, 25 лютого 1918 року - роковини Т. Шевченка. А на Різдвяні свята було влаштовано колядковий похід учнів гімназії до відомих українських письменників і громадських діячів. Так, у журналі «Вільна українська школа» за 1918 рік (№7, березень) читаємо, що в супроводі директора В. Дурдуківського та вчителя співів П. Козицького гімназисти обійшли з колядкою таких поважних людей: І. Нечуя-Левицького, С. Русову, С. Єфремова. Л. Старицьку-Черняхівську, С. Тобілевич, І. Степенка, М. Грушевського, С. Черкасенка та ін [6, с. 187]. «Метою цього походу, крім організації дітям святкової розваги, було з одного боку – поновлення старовинного звичаю, а з другого – ознайомлення дітей з відомими українськими діячами і збільшення цим в них активного інтересу до громадського і культурного життя України. І треба зазначити, що ця просвітницька мета здійснилась якнайкраще» [6, с. 188]. Проведення таких заходів відрізняло українські гімназії від інших загальноосвітніх навчальних закладів того часу і, безперечно, сприяло формуванню у гімназистів національної самосвідомості.

У 1918-1919 роках Михайло Кравчук брав активну участь у становленні національної освіти, здійснюючи ефективне управління Українськими Підготовчими до Університету Курсами і віддаючи цій справі чимало зусиль. Діяльність Курсів розпочалася разом із відкриттям 5 жовтня 1917 року Українського Народного Університету (УНУ). До речі, відбулася ця подія в приміщенні Педагогічного музею. Умовою вступу до новоствореного навчального закладу було свідоцтво про за-

кінчення 6 класів гімназії. Отже, курси мали на меті підготувати молодь, яка не мала освіти за шість класів гімназії, до вступу в УНУ.

Діяльність Курсів сприяла поширенню наукових знань серед української молоді, забезпечувала зарахування здібних абітурієнтів до університету. Про роль, яку відіграв М. Кравчук у налагодженні роботи курсів, промовисто свідчить той факт, що молодь по-простому називала курси «бурсою Кравчука». Дійсно, обличчям і головним репрезентантом курсів був Михайло Пилипович, на якого лягла основна організаційна робота щодо налагодження їх ефективної діяльності.

Напружена політична обстановка в місті, часті зміни влади, постійна загроза арешту змусили М. Кравчука залишити Київ. Михайло Пилипович стає учителем математики та директором Саварської школи Богуславського району Київської області. Майбутній академік працював у цьому навчальному закладі у 1919-1921 роках. Його управлінська діяльність як директора багатогранна: педагог разом із селянами відбудував школу, провів від сільського млина до неї електрику, створив бібліотеку. Організував у селі драматичний та хоровий гуртки, сам брав участь у концертах, влаштував для дітвори подорож до Канева на могилу великого Кобзаря (це була ніяка не поїздка, бо два дні пішки добиралися усі гуртом до Чернечої Гори) [1, с. 17].

Тут він мав можливість у межах невеликої школи хоч і при надто обмежених матеріальних коштах реально втілити свої педагогічні задуми. Крім безпосереднього навчання, велика увага приділялась тут виявленню та вихованню обдарованих учнів, розвитку дитячої самодіяльності, проведенню подорожей і більш тісному спілкуванню з учнями та їхніми батьками. Через рік – два наслідки були вражаючі. Вихованці М.Кравчука при вступі до технікумів та вишів демонстрували глибоке знання математики, працьовитість та прагнення до знань. Дехто з них стали відомими вченими та інженерами. Відзначимо серед них Архипа Люлька, згодом – академіка, генерального конструктора авіаційних двигунів [5, с. 249].

А. Люлька згадував добре ім'я свого вчителя з незмінною повагою та вдячністю впродовж усього життя, навіть у ті роки, коли в Україні воно буде викреслене з науки, а у його московській квартирі поряд із портретом Т. Шевченка знаходився портрет М. Кравчука. Це дуже промовиста деталь, що яскраво свідчить про важливу роль учителя у процесі навчання і виховання, які М. Кравчук-педагог вважав нероздільними ланками освітнього процесу.

Донька А. Люльки Лариса Архипівна згадувала: «Ім'я Михайла Пилиповича Кравчука я знала з самого раннього дитинства... Безсумнівно, що Михайло Пилипович був не лише великим Математиком, але і справжнім Учителем, володів божим даром – виявляти таланти та розвивати їх. Я вважаю, так і батько вважав, що саме завдяки особливому ставленні М.Кравчука до здібних дітей ми маємо в нашій країні найкращі в світі літальні двигунові апарати» [1, с. 18]. Принагідно нагадаємо, що М. Кравчук як людина виключно гуманна, чуйна, як справжній учитель відіграв вирішальну роль у долі майбутнього будівничого космічних кораблів Сергія Корольова – допоміг йому, тоді ще молодому одеському робітникові, подолати бюрократичні перешкоди й вступити до Київського політехнічного інституту, в якому згодом Сергій Корольов слухав лекції М.Кравчука.

Енергія і сила волі, наполегливість та організаторські здібності допомогли М. Кравчуку як директору сформувати прекрасний і творчий педагогічний колектив: українську мову і літературу викладав поет Дмитро Загул, географію – професор Олександр Бернашевський, музику – Дмитро Чалий. Перед Михайлом Пилиповичем постали проблеми забезпечення житлом учителів і виплати їм заробітної плати. Пізніше, після повернення ученого до Києва, за його рекомендацією директором Саварської школи стане учитель Дмитро Загул.

Болісно відчуваючи нестачу шкільних підручників, учений у 1920 році написав «Геометрію для семирічних трудових шкіл» (96 рукописних сторінок). Рукописний варіант цієї книги, було знайдено у листопаді 2005 року на горішці хатини с.

Саварка, де проживали у 1920-ті роки вчителі Марія Іщенко та подружжя Чалих. Кожен абзац навіть цього невеликого підручника збагачує математичну термінологію. У наш час, коли точаться суперечки стосовно тих чи інших математичних термінів, варто звернутися хоча б і до цієї книжки рукопису. Наприклад, його терміни: відтинок, проста, довід, поперечник, кутотвір, осередок кола, рівнобіжна, стична та багато інших ніяк не ввійдуть до вжитку у сучасній математичній термінології. Курс геометрії викладений автором стисло, ґрунтовно і водночас просто, живою, доступною мовою. У рукописі подані цікаві задачі та методи їх розв'язання, які вимагають від учня гнучкості міркування, творчого і логічного мислення, впертості, наполегливості [7, с. 47].

Повернувшись до Києва у 1921 році, М. Кравчук викладає у багатьох навчальних закладах, плідно працює як науковець. У 1924 році захищає докторську дисертацію, у 1925-му – стає професором. 29 червня 1929 року М. Кравчука обрано дійсним членом Всеукраїнської Академії наук (ВУАН). В одній з характеристик на нього, надісланих до ВУАН у зв'язку із висуненням його кандидатури у дійсні члени академії якнайкраще відображено громадянську позицію М. Кравчука: «Що він є вчений-громадянин доводить те, що майже жодне явище в створенні математичної науки не сталося без його участі. З рядків його життєпису видно, що ані закладалися перші українські школи в місті і по селах, перші курси, перші українські університети (народний та державний), ані писалися, а через брак часу навіть перекладалися математичні підручники, ані утворювалася математична термінологія або наукова мова, ані гуртувалися об'єднання українських математичних наукових сил, ані зав'язувалися зносини з закордонними математичними силами взагалі, а з товаришами-математиками відокремленої, під'яремної Західної України зокрема, - нічого цього не робилося без найактивнішої участі М. Кравчука» [1, с. 29-30].

Отже, завдяки енергійній самовідданій педагогічній, організаційній та управлінській діяльності М.Кравчука протягом 1917-1920 років збулись його накреслення відносно розвитку

української національної школи. Робота у київських Першій та Другій українських гімназіях допомогла здійснити мрію М. Кравчука про рідномовну освіту, ефективне керівництво Українськими Підготовчими до Університету Курсами сприяло вступу до університету здібної української молоді, його підручники українською мовою, наполеглива систематична праця над створенням української математичної термінології стали надійним фундаментом української математики.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у дослідженні праць Кравчука під мовно-термінологічним кутом зору, що може прислужитися для такої актуальної справи, як подальше розроблення і удосконалення української математичної термінології.

Джерела та література:

1. Вірченко Н.О. Велет української математики / Н.О. Вірченко. – К. : За- друга, 2007. – 80 с.
2. Гайдей В.О. Михайло Кравчук і Київський політехнічний інститут / В.О. Гайдей // Дивосвіт : Всеукраїнський науково-популярний журнал. – 2012. – № 1. – С. 6-8.
3. Гнепа О.В. Обстоювання М. Кравчуком інтересів національної школи / О.В. Гнепа // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : Науковий журнал / М-во освіти і науки України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2010. – № 8. – С. 8 -15.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. - 376 с.
5. Добровольський В.О. М.П. Кравчук – український математик (до 110 – річчя з дня народження) / В.О. Добровольський // Українознавство. - 2002. – Число 3. – С. 247-256.
6. Колядки і вертеп в українській гімназії / Вільна українська школа. – 1918. – № 7. – С. 187-189.
7. Кравчук О.М. Організаційно-педагогічна діяльність М.П. Кравчука у 1919-1921 роках/ О.М. Кравчук, О. В. Гнепа // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / НАПН України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Київ ; Вінниця : Планер, 2010. – Вип. 25. – С. 45-49.
8. Юркевич Ю.Л. Минувшее проходит предо мною... / Ю.Л. Юркевич. – М. : Возвращение, 2000. – 256 с.